

संस्कृत अभ्यास नई शुरुआत

सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु, मा कश्चिद् दुःखभाग् भवेत्॥

संस्कृत कक्षा – प्रथम दिवसः

विषयः मूल परिचय, लिंग, सर्वनाम, क्रिया, स्थान, समय, विभक्ति, संख्याएँ

1. परिचय (Introduction)

- मम नाम उपेन्द्रः। – मेरा नाम उपेन्द्र है।
- भवतः नाम किम्? – आपका नाम क्या है? (पुरुष के लिए)
- भवत्याः नाम किम्? – आपका नाम क्या है? (स्त्री के लिए)
- उदाहरणः
 - पुलिङ्गः: मम नाम धीरजः। भवतः नाम किम्?
 - स्त्रीलिङ्गः: मम नाम गायत्री। भवत्याः नाम किम्?

2. लिंग परिचय (Gender Recognition)

- दूरस्थ (Far) वस्तुएँ – "सः, सा, तत्"
 - सः बालकः – वह लड़का है। (पुंलिंगः)
 - सा बालिका – वह लड़की है। (स्त्रीलिंगः)
 - तत् फलम् – वह फल है। (नपुंसकलिंगः)
- समीपस्थ (Near) वस्तुएँ – "एषः, एषा, एतत्"
 - एषः गायकः – यह गायक है। (पुंलिंगः)
 - एषा नायिका – यह नायिका है। (स्त्रीलिंगः)
 - एतत् पुष्पम् – यह पुष्प है। (नपुंसकलिंगः)

3. स्वीकृति और निषेध (Yes / No)

- एषः नायकः वा? – क्या यह नायक है?
 - आम्, एषः नायकः। – हाँ, यह नायक है।
 - न, एषः शिक्षकः। – नहीं, यह शिक्षक है।

4. स्थानवाचक शब्द (Place Words)

संस्कृत	अर्थ
अत्र	यहाँ
तत्र	वहाँ
कुत्र	कहाँ?

अन्यत्र	अन्य जगह
सर्वत्र	हर जगह
एकत्र	एक ही जगह

•

उदाहरण:

- रामः अत्र अस्ति। – राम यहाँ है।
- लेखकः कुत्र अस्ति? – लेखक कहाँ है?

5. षष्ठी विभक्ति (Possessive Case – 'का', 'के', 'की')

- बालकस्य नाम रामः। – बालक का नाम राम है।
- सीतायाः पतिः रामः। – सीता का पति राम है।
- रूप बदलने के उदाहरणः
 - बालकः → बालकस्य
 - सीता → सीतायाः
 - मापिका → मापिकायाः

6. क्रियाएँ (Verbs)

- कर्म करनेवाले (Third Person)
 - रामः पठति। – राम पढ़ रहा है।
 - बालकः गच्छति। – बालक जा रहा है।
 - छात्रः आगच्छति। – छात्र आ रहा है।
- आप (Second Person)
 - भवान् गच्छतु। – आप (पुरुष) जाएँ।
 - भवती लिखतु। – आप (स्त्री) लिखें।
- मैं (First Person)
 - अहं पठामि। – मैं पढ़ रहा हूँ।
 - अहं गच्छामि। – मैं जा रहा हूँ।

7. संख्याएँ (Numbers)

संख्या	संस्कृत
1	एकम्
2	द्वे

3	त्रयः
4	चत्वारः
5	पञ्च
6	षट्
7	सप्त
8	अष्ट
9	नव
10	दश

8. समयवाचक शब्द (Time telling)

समय	संस्कृत
5:00	पञ्च वादनम्
5:15	सपाद पञ्च वादनम्
5:30	सार्ध पञ्च वादनम्
5:45	पादनो षड् वादनम्

9. अभ्यास निर्देश (Practice Instructions)

- प्रतिदिन अभ्यास करें।
- उत्तर संस्कृत में बोलें।
- लिंग के अनुसार सही सर्वनाम और क्रिया प्रयोग करें।

समाप्तम् – प्रथम दिवसः

संस्कृत अभ्यास नई शुरुआत

क्रियाएँ — Verbs

गच्छति — जाता है
आगच्छति — आता है
उत्तिष्ठति — उठता है
उपविशति — बैठता है
पठति — पढ़ता है
लिखति — लिखता है
पिबति — पीता है
खादति — खाता है
हसति — हँसता है
क्रीडति — खेलता है
गायति — गाता है
नृत्यति — नाचता है
धावति — दौड़ता है
तिष्ठति — खड़ा रहता है
वदति — बोलता है
पश्यति — देखता है
यच्छति — देता है
गृह्णाति — लेता है
धारयति — धारण करता है
शृणोति — सुनता है
स्नाति — नहाता है
चिन्तयति — सोचता है
धावति — दौड़ता है
नयति — ले जाता है

सामान्य शब्द —

घर-घर के शब्द

गृहः — घर
कक्षा — क्लास
पीठिका — टेबल
आसनम् — कुर्सी
कपाटः — अलमारी
किञ्चुकम् — जैकेट
द्वारम् — दरवाजा
जालकम् — खिड़की
चित्रम् — चित्र
दीपः — दीपक

1. सः — वह (पुरुष)
2. सा — वह (स्त्री)
3. एतत् — यह (नपुंसक)
4. ते — वे (पुरुष)
5. ताः — वे (स्त्री)

A. सर्वनाम (Pronouns) — सरल रूप में

एकवचन (Singular)

- अहम् — मैं
- त्वम् — तुम
- सः — वह (पुरुष)
- सा — वह (स्त्री)
- तत् — वह (वस्तु)
- एषः — यह (पुरुष)
- एषा — यह (स्त्री)
- एतत् — यह (वस्तु)

द्विवचन (Dual) — दो व्यक्तियों/वस्तुओं के लिए

- आवाम् — हम दोनों
- युवाम् — तुम दोनों

बहुवचन (Plural)

- वयम् — हम (अनेक)
- यूयम् — तुम सब
- ते — वे (पुरुष/नपुंसक)
- ताः — वे (स्त्री)

संस्कृत कक्षा – द्वितीय दिवसः

विषयः लिंग, वचन, सर्वनाम, विभक्ति, सप्ताह, समय, शिष्टाचार

1. लिंगभेद ज्ञान (Gender Identification)

लिंग	उदाहरण	हिन्दी अर्थ
पुल्लिंगः	सः सुधाखण्डः	वह चौक है।
	सः चषकः	वह गिलास है।
	सः चमसः	वह चम्मच है।
स्त्रीलिंगः	सा कुञ्चिका	वह चाबी है।
	सा ध्वनिमुद्रिका	वह ईयरफोन(माईक) है।
	सा जलकूपी	वह पानी की बोतल है।
नपुंसकलिंगः	तत् फलम्	वह फल है।
	तत् पुष्पम्	वह फूल है।
	तत् व्यजनम्	वह पंखा है।

2. बहुवचन (Plural Forms)

- बालकः → बालकाः
- बालिका → बालिकाः
- फलम् → फलानि
- उदाहरणः
 - बालकाः क्रीडन्ति।
 - बालिकाः गायन्ति।
 - पुष्पाणि शोभन्ते।

3. प्रश्नवाचक सर्वनाम (Interrogative Pronouns - दूरवर्ती)

एकवचन	बहुवचन प्रश्न	उत्तर
सः	ते के?	ते बालकाः।
सा	ताः काः?	ताः बालिकाः।
तत्	तानि कानि?	तानि पुष्पाणि।

4. समीपवर्ती प्रश्न (Near Demonstratives)

एकवचन	बहुवचन प्रश्न	उत्तर
एषः	एते के?	एते शिक्षकाः।
एषा	एताः काः?	एताः लेखन्यः।
एतत्	एतानि कानि?	एतानि परिचयपत्राणि।

5. सर्वनाम – ‘आप’ और ‘हम’ (You and We)

- भवतः → भवन्तः शिक्षकाः।
- भवत्याः → भवत्यः पाचिकाः।
- अहम् → वयम् वयं लेखकाः।

6. संख्याबोध – ‘कति’ और ‘सन्ति’

- अत्र 10 मृगाः सन्ति। (यहां दस हिरण हैं।)

- अत्र कति मृगाः सन्ति? – यहाँ कितने मृग हैं?

7. सप्तमी विभक्ति (Locative Case - 'में'/'पर')

- हस्ते कलमः अस्ति। – हाथ में कलम है।
- पेटिकायां धनम् अस्ति। – डिब्बे में पैसा है।
- शब्द रूपः
| शब्द | सप्तमी रूप |
| :--- | :--- |
| हस्तः | हस्ते |
| विद्यालयः | विद्यालये |
| पेटिका | पेटिकायाम् |
| खातिका | खातिकायाम् |

8. वासराणां नामानि (Days of the Week)

- सोमवासरः, मंगलवासरः, बुधवासरः, गुरुवासरः, शुक्रवासरः, शनिवासरः, रविवारः

9. आगामी दिवस (Future Days)

- अद्यः आज
- श्वः कल
- परश्वः परसों
- प्रपरश्वः तीन दिन बाद
- उदाहरणः अद्य सोमवासरः। श्वः मंगलवासरः।

10. गत दिवस (Past Days)

- ह्यः बीता कल
- परह्यः परसों (बीते दिन)
- प्रपरह्यः तीन दिन पहले
- उदाहरणः ह्यः रविवारः। परह्यः शनिवारः।

11. क्रियाएँ (Verbs – Plural & First Person)

- वे (They): बालकाः गच्छन्ति, धावन्ति, खादन्ति।
- आप सभी (You all): भवन्तः लिखन्तु, पठन्तु, आगच्छन्तु।
- हम (We): वयं क्रिडामः, पश्यामः, कुर्मः।

12. शिष्टाचार वाक्य (Polite Expressions)

- नमस्ते – नमस्कार
- सुप्रभातम् – शुभ प्रभात
- शुभरात्रिः – शुभ रात्रि
- सुसायम् – शुभ संध्या
- क्षम्यताम् – क्षमा करें
- चिन्तामास्तु – चिंता न करें

13. प्रातः विधि (Morning Routine)

- मुखप्रक्षालनम् – मुँह धोना
- दन्तधावनम् – दाँत साफ करना
- स्नानम् – स्नान करना

- देवपूजनम् – पूजा करना
- भोजनम् – भोजन करना

14. संख्या: (Numbers 1–50)

- 1 – एकम्, 2 – द्वे, ... 50 – पञ्चाशत्

15. समय ज्ञान (Time Telling)

समय	संस्कृत
05:05	पञ्चाधिक पञ्च वादनम्
05:10	दशाधिक पञ्च वादनम्
05:50	दशोन षड् वादनम्
05:55	पञ्चोन षड् वादनम्

समाप्तम् – द्वितीय दिवसः।

संस्कृत अभ्यास नई शुरुआत

संस्कृत कक्षा – तृतीयदिवसः

विषयः विभक्तियाँ, दिशाएँ, काल, संख्या, प्रश्नवाचक शब्द, समय आदि

1. द्वितीया विभक्ति (Accusative Case – कर्म विभक्ति)

(को क्या करता है – 'कर्म' पर प्रयोग)

| प्रथमा (Nominative) | द्वितीया (Accusative) |

| :--- | :--- |

| चषकः | चषकम् |

| माला | मालाम् |

| फलम् | फलम् |

- उदाहरणः छात्रः संस्कृतं पठति। शिक्षकः विद्यालयं गच्छति। बालिका मालां धारयति। सः घटीं पश्यति।

2. दिशाबोधक शब्द (Direction Words)

दिशा	संस्कृत	उदाहरण वाक्य
सामने	पुरतः	बालकस्य पुरतः कृष्णफलकम् अस्ति।
पीछे	पृष्ठतः	बालकस्य पृष्ठतः आसन्दः अस्ति।
बाएँ	वामतः	बालकस्य वामतः बालिका अस्ति।
दाएँ	दक्षिणतः	बालकस्य दक्षिणतः देवः अस्ति।

ऊपर	उपरि	बालकस्य उपरि छत्रम् अस्ति।
नीचे	अधः	बालकस्य अधः भूमिः अस्ति।

3. इतः / ततः / कुतः (From here / there / where from)

- अहम् इतः तत्र गच्छामि। – मैं यहाँ से वहाँ जा रहा हूँ।
- भवान् कुतः आगच्छति? – आप कहाँ से आ रहे हैं?

4. पञ्चमी विभक्ति (Ablative Case – "से/से गिरना")

शब्द	पञ्चमी रूप	उदाहरण
हस्तः	हस्ततः	हस्ततः लेखनी पतति।
स्थालिका	स्थालिकातः	स्थालिकातः ओदनं पतति।
जलकूपी	जलकूपीतः	जलकूपीतः जलं पतति।

5. प्रश्न – कथम् / उत्तर – सम्यक्

- गीतं कथम् आसीत्?
- उत्तरः गीतं सम्यक् आसीत्।

6. गति और स्वर के विशेषण

- शीघ्रम्: अश्वः शीघ्रं धावति।
- मन्दम्: हस्ती मन्दं चलति।
- उच्चैः: बालकः उच्चैः गायति।
- शनैः: बिलिका शनैः खादति।

7. चतुर्थी विभक्ति (Dative Case – "के लिए")

- पठनम् → पठनार्थम्: बालकः पठनार्थं विद्यालयं गच्छति।
- जलकूपी → जलकूप्यार्थम्: सः जलकूप्यार्थं आपणं गच्छति।
- भोजनम् → भोजनार्थम्: छात्रः भोजनार्थं भोजनालयं गच्छति।

8. सप्तककाराः (प्रश्नवाचक शब्द – Seven Ws in Sanskrit)

प्रश्न	अर्थ	उदाहरण

किम्	क्या	भवतः नाम किम्?
कुत्र	कहाँ	भवान् कुत्र तिष्ठति?
कति	कितने	अत्र कति छात्राः सन्ति?
कदा	कब	भवान् कदा विद्यालयं गच्छति?
कुतः	कहाँ से	भवान् कुतः आगच्छति?
कथम्	कैसे	गीतं कथम् आसीत्?
किमर्थम्	क्यों	भवान् किमर्थं संस्कृतं पठति?

9. भूतकाल (Past Tense - कृतवतु प्रत्यय)

लिंग	वर्तमान (गच्छति)	भूतकाल (गया/गई)
पुल्लिंगः	गच्छति → गतवान्	बालकः गच्छति → बालकः गतवान्
	लिखति → लिखितवान्	छात्रः लिखति → छात्रः लिखितवान्
स्त्रीलिंगः	गच्छति → गतवती	बालिका गच्छति → बालिका गतवती
	पठति → पठितवती	सीता पठति → सीता पठितवती

10. सहवाक्य प्रयोग – अपि / अहं न जानामि

- अपि (और / भी): अहं पठामि, मम मित्रम् अपि पठति।
- अहं न जानामि (मुझे नहीं पता): सः कथं पठति? अहं न जानामि।

11. संख्या – 1 से 100 तक

- (51 से 100 तक विस्तार अभ्यास के अनुसार)

12. समय ज्ञान (Advanced Time Vocabulary)

समय	संस्कृत में
05:20	विंशत्यधिक पञ्च वादनम्
05:25	पञ्चविंशत्यधिक पञ्च वादनम्
05:40	विंशतिः न्यूनं षड् वादनम्
05:35	पञ्चविंशतिः न्यूनं षड् वादनम्

समाप्तम् – तृतीय दिवसः।

संस्कृत अभ्यास नई शुरुआत

संस्कृत कक्षा – चतुर्थदिवसः

विषयः अस्ति-नास्ति, स्वामित्व (Possessives), विनय (Politeness), शिष्टाचार, प्रातर्विधि आदि

1. अस्ति / नास्ति (है / नहीं है)

- भूभूक्षा अस्ति, भोजनं नास्ति। (भूख है, भोजन नहीं है)
- पीपासा अस्ति, जलं नास्ति। (प्यास है, जल नहीं है)

2. स्वामित्व – मम / भवतः / भवत्याः

सर्वनाम	अर्थ	उदाहरण
मम	मेरा	मम नासिका / मम पुस्तकम् / मम कलमः
भवतः	तुम्हारा (पुंलिंग)	भवतः चमषः / भवतः स्यूतः / भवतः नेत्रम्
भवत्याः	तुम्हारी (स्त्रीलिंग)	भवत्याः छत्रम् / भवत्याः जलकूपी / भवत्याः पादकोषः

3. शिष्ट वाक्य प्रयोग (Polite Conversation)

संस्कृत	अर्थ
आवश्यकम्	चाहिए / आवश्यक है
स्वीकरोतु	कृपया लें
मास्तु	नहीं चाहिए

पर्याप्तम्	पर्याप्त है / काफी है
धन्यवादः	धन्यवाद
स्वागतम्	स्वागत है

•

संवादः

- रामः: किम् आवश्यकम्? (क्या चाहिए?)
- श्यामः: जलम् आवश्यकम्। (जल चाहिए।)
- रामः: स्वीकरोतु। (लीजिए।)
- श्यामः: मास्तु, पर्याप्तम्। (नहीं चाहिए, पर्याप्त है।)
- श्यामः: धन्यवादः। (धन्यवाद।)
- रामः: स्वागतम्। (आपका स्वागत है।)

4. शिष्टाचार / प्रातर्विधि संवाद

- शिष्टाचार शब्दः नमस्ते / नमोनमः, सुप्रभातम्, सुसायम्, शुभरात्रिः, क्षम्यताम्, चिन्ता मास्तु।
- प्रातः विधि (Morning routine): मुखप्रक्षालनम्, दन्तधावनम्, शौचम्, स्नानम्, देवपूजनम्, भोजनम्।

समाप्तम् – चतुर्थ दिवसः।

संस्कृत अभ्यास नई शुरुआत

संस्कृत कक्षा – पञ्चमदिवसः

विषयः विभक्तियाँ, संबंधबोधक शब्द, कालबोधक प्रयोग, क्रिया-रूप (क्त्वा, तुमुन्), स्मृति रूप, आदि।

1. तृतीया विभक्ति (Instrumental Case - 'के द्वारा'/'से')

- पुल्लिंगः:
 - कन्दुकम् → कन्दुकेन: बालकः कन्दुकेन क्रीडति।
 - सः → तेन; भवान् → भवता: जनाः लोकयानेन गच्छन्ति।
- स्त्रीलिंगः:
 - लता → लतया: लतया ग्रामः गम्यते।
 - लेखनी → लेखन्या: बालिका लेखन्या लिखति।
 - भवती → भवत्या

2. सह / विना (With / Without)

- सह: रामेण सह सीता वनम् अगच्छत्।
- विना: जलेन विना मीनः न जीवति।

3. अद्यतन / ह्यस्तन / श्वस्तन (Today's / Yesterday's / Tomorrow's)

- अद्यतन भोजनं कथम् आसीत्? (आज का भोजन कैसा था?)
- ह्यस्तन प्रश्नपत्रिका सरला आसीत्। (कल का प्रश्नपत्र सरल था।)
- श्वस्तन गमनार्थं भवान् प्रस्तुतः वा? (क्या आप कल की यात्रा हेतु तैयार हैं?)

4. गत / आगामी (Past / Future)

- गत वृद्धवासरे शिविरं समाप्तम् अभवत्।
- आगामी वृष्टिः निर्वाचनं भविष्यति।

5. यदा – तदा (When – Then)

- यदा वृष्टिं भविष्यति, तदा छत्रम् उद्घाटयतु।
- यदा शिक्षकः आगच्छति, तदा पठनं भवति।

6. स्म (Past habitual tense – करता था/थी)

- सः वने भ्रमति स्म। (वह जंगल में भ्रमण करता था।)
- अध्यापिका मम प्रशंसा करोति स्म। (शिक्षिका मेरी प्रशंसा करती थीं।)

7. अभवत् (It happened / was)

- अद्य वृष्टिः अभवत्। (आज वर्षा हुई।)
- अद्य संस्कृतशिविरम् अभवत्। (आज संस्कृत शिविर था।)

8. क्त्वा प्रत्यय – (करके)

धातु	क्त्वा-रूप
गम्	गत्वा
दृश्	दृष्ट्वा
कृ	कृत्वा

•

उदाहरणः सः विद्यालयं गत्वा पठति। सा चलचित्रं दृष्ट्वा आगच्छति।

9. तुमुन् (Infinitive – करने के लिए)

धातु	तुमुन्-रूप
पठ्	पठितुम्
क्रीड्	क्रीडितुम्

•

उदाहरणः सः पठितुम् गच्छति। भवान् क्रीडितुम् आगच्छति।

समाप्तम् – पञ्चम दिवसः।

संस्कृत अभ्यास नई शुरुआत

संस्कृत कक्षा – षष्ठदिवसः

विषयः विशेषण प्रयोग, मात्रा भेद, तुलनात्मक शब्द, प्रश्नवाचक प्रयोग, तुमुन् प्रयोग, संयोजन (किन्तु, खलु, किल), विश्लेषण।

1. विशेषण भेद (Adjectives)

संस्कृत	अर्थ
पुरातनम् / नूतनम्	पुराना / नया
बहु / किञ्चित्	बहुत / थोड़ा
दीर्घः / ह्रस्वः	लंबा / छोटा (दूरी)
उन्नतः / वामनः	लंबा / नाटा (ऊँचाई)
स्थूलः / कृशः	मोटा / पतला

2. इदृशः / तादृशः / किदृशः (This kind / That kind / What kind)

- इदृशः स्यूतः आवश्यकः।
- तादृशः शिक्षकः आवश्यकः।
- किदृशः शिक्षकः आवश्यकः?

3. संयोजन और क्रियाविशेषण

संस्कृत	अर्थ
किन्तु	लेकिन

निश्चयेन	निश्चित रूप से
प्रायशः / बहुशः	अधिकतर / कई बार
अपेक्षया	की तुलना में
खलु / किल	निश्चित रूप से/ (जोर देने के लिए)
इव	की तरह / जैसा

4. विशेषण-विशेष्य भाव प्रयोग (Agreement)

- विशेषण और विशेष्य (संज्ञा) में लिंग और वचन में सहमति होनी चाहिए।
- उदाहरणः उन्नतः बालकः, उन्नता बालिका, उन्नतं गृहम्।

समाप्तम् – षष्ठ दिवसः।

संस्कृत कक्षा – सप्तमदिवसः

विषयः विशेषण का विभक्तियों के अनुसार प्रयोग, क्त्वा-तुमुन् रूपांतरण, स्थान-निर्देशक शब्द, तुलनात्मक/सशर्त वाक्य प्रयोग।

1. विशेषण + विशेष्य का समान-विभक्ति प्रयोग (Agreement)

- द्वितीया विभक्तिः उत्तमं बालकं पृच्छतु। उत्तमां बालिकां वदतु। उत्तमं फलं खादतु।
- तृतीया विभक्तिः उत्तमेन बालकेन सह पठतु। उत्तमया बालिकया सह पठामि। उत्तमेन फलेन शक्त्याः वृद्धिः भवति।
- षष्ठी विभक्तिः उत्तमस्य नायकस्य चित्रम्। उत्तमायाः बालिकायाः नाम प्रियंका। उत्तमस्य फलस्य नाम आम्रफलम्।

2. क्त्वा-तुमुन् रूप परिवर्तन

- रामः विद्यालयं गत्वा पाठं पठति। (करके)
- रामः पाठं पठितुं विद्यालयं गच्छति। (करने के लिए)

3. स्थान निर्देशक शब्द

- वहिः / अन्तेः विद्यालयस्य वहिः उद्यानम् अस्ति। विद्यालयस्य अन्ते प्रकोष्ठः अस्ति।
- रिक्तम् / पूर्णम् प्रकोष्ठः रिक्तम् अस्ति। विद्यालयः पूर्णम् अस्ति।

4. अन्य प्रयोग

- इतोऽपिः और भी / इससे अधिक। इतोऽपि जलम् आवश्यकम्?

- इत्युक्तेः अर्थात् / यानी। गोलाप-नगरीम् इत्युक्ते जयपुरम्।
- चेत् / नो चेत्: यदि / अन्यथा। धनम् अस्ति चेत् दानं करोतु, नो चेत् मास्तु।

समाप्तम् – सप्तमदिवसः।

संस्कृत अभ्यास नई शुरुआत

संस्कृत कक्षा – अष्टमदिवसः

विषयः कारण, विरोधाभास, संबंध-सूचक सर्वनाम, स्थान, संख्या इत्यादि पर आधारित प्रयोग।

1. कारण एवं विरोधाभास

- अतः/यतः (इसलिए / क्योंकि) विद्यालयः विरामः यतः अद्य गणेशोत्सवः।
- यद्यपि / तथापि: (यद्यपि / फिर भी) यद्यपि सः बुद्धिमानः, तथापि परीक्षायाम् अनुत्तीर्णः।

2. संबंध-सूचक सर्वनाम (Relative Pronouns)

संस्कृत	अर्थ	उदाहरण
यत् / तत्	जो..., वह... (नपुंसक)	यत् पुस्तकं मम समीपे अस्ति, तत् अन्यत्र नास्ति।
यः / सः	जो..., वह... (पुल्लिंग)	यः पाठयति सः शिक्षकः।
या / सा	जो..., वह... (स्त्रीलिंग)	या चिकित्सां करोति सा वैद्या।
यत्र / तत्र	जहाँ..., वहाँ...	यत्र शर्करा भवति तत्र पिपीलिका आगच्छन्ति।

3. मात्रा एवं समय

- कति: (कितने?) कति जनाः तत्र सन्ति?
- कियत्: (कितना?) कियत् जलं सरोवरे अस्ति?
- यावत् / तावत्: (जब तक..., तब तक...) यावत् सः वदति, तावत् न करोति।

4. संख्या-ज्ञान (1-5)

संख्या	पुल्लिंग (बालकः)	स्त्रीलिंग (बालिका)	नपुंसक (फलम्)
1	एकः बालकः	एका बालिका	एकं फलम्

2	बालकद्वयम्	बालिकाद्वयम्	फलद्वयम्
3	त्रयः बालकाः	तिस्रः बालिकाः	त्रीणि फलानि
4	चत्वारः बालकाः	चतस्रः बालिकाः	चत्वारि फलानि
5	पञ्च बालकाः	पञ्च बालिकाः	पञ्च फलानि

समाप्तम् – अष्टमदिवसः।

संस्कृत अभ्यास नई शुरुआत

संस्कृत कक्षा – नवमदिवसः

1. चित् प्रत्ययः (अनिश्चितता / कोई / कभी)

मूल शब्द	चित् युक्त रूप	अर्थ
कदा (कब)	कदाचित्	कभी
कः (कौन)	कश्चित्	कोई
कस्य (किसका)	कस्यचित्	किसी का

•

उदाहरणः कदाचित् अहं प्रेक्षालयं गतवान्। कश्चित् विदूषकः आसीत्।

2. द्वयम् (दो का संयुक्त रूप – नपुंसकलिंग)

- बालकद्वयं गच्छन्ति। बालिकाद्वयं पिबन्ति।

3. अर्थम् (हेतु हेतु प्रयोग – 'के लिए')

- पठनार्थं विद्यालयं गच्छामि। भोजनार्थं भोजनालयं गच्छति।

4. समयज्ञानम् – 1:00 से 1:55 पर्यन्तम्

समय	संस्कृत रूप
1:00	एकवादनम्
1:05	पञ्चाधिक एकवादनम्

1:10	दशाधिक एकवादनम्
1:15	पादोन द्विवादनम् / एकचतुर्थाश एकवादनम्
1:20	विंशत्यधिक एकवादनम्
1:25	पञ्चविंशत्यधिक एकवादनम्
1:30	अर्धद्विवादनम् / एकार्धम्
1:35	पञ्चत्रिंशत् अधिक एकवादनम्
1:40	चत्वारिंशदधिक एकवादनम्
1:45	पञ्चदशोन द्विवादनम्
1:50	दशोन द्विवादनम्
1:55	पञ्चोन द्विवादनम्

5. संख्या – 1 से 1000 तक

- 1—एकः / एका / एकम्
- 10—दश
- 100—शतम्
- 1000—सहस्रम्

6. वासराणि (सप्ताह के दिन) – पुनःस्मरणम्

- सोमवासरः, मङ्गलवासरः, बुधवासरः, गुरुवासरः, शुक्रवासरः, शनिवासरः, रविवासरः।

नवमदिवसः समाप्तः।

संस्कृत कक्षा – दशमदिवसः

1. भोजनसम्बन्धि-शब्दाः

संस्कृतम्	अर्थः
ओदनम्	पका हुआ चावल
सूपः	दाल
व्यजनम्	सब्जी/साइड डिश
शाकः	पत्तेदार सब्जी
चिपिटकम्	चिप्स
विस्किटम्	बिस्किट

2. बन्धुवाचक-शब्दाः (रिश्तों के नाम)

संस्कृतम्	हिन्दी अर्थ
मातुलः	मामा
मातुलानी	मामी

भागिनेयः	भांजा
जनकः	पिता
जननी	माता
पितामहः	दादा
मातामही	नानी

3. रुचयः / स्वादः

- लवणम्: लवणस्य स्वादः लवणः (नमकीन)
- शर्करा: शर्करायाः स्वादः मधुरः (मीठा)

4. वाहनानां नामानि

- लोकयानम्, शकटयानम्, रेलयानम्

5. वेशभूषाणां नामानि

- युतकम् (कमीज़), उरकम् (अंतःवस्त्र), अङ्गवस्त्रम् (दुपट्टा), मुद्रिका (अंगूठी)

6. प्राणीनां नामानि

- व्याघ्रः, मृगः, शृगालः, काकः, भल्लूकः

7. आत्मपरिचयः – (एक विषयः, 10 वाक्यानि)

- विषय – “बालकः” उदाहरणः
 1. मम नाम सुनीलः अस्ति।
 2. अहं छात्रः अस्मि।
 3. अहं दशमकक्ष्यायाम् पठामि।
 4. मम पाठशालायाः नाम सरस्वती विद्या मन्दिरम्।
 5. अहं ब्रह्मपुर-बिश्वविद्यालये अपि पठामि।
 6. अहं प्रतिदिनं विद्यालयं गच्छामि।
 7. मम प्रियविषयः संस्कृतम् अस्ति।
 8. मम मित्राणि अतीव मिलनस्निग्धानि।
 9. अहं क्रीडां अपि कुर्वे — विशेषतः क्रिकेटम्।
 10. संस्कृतशिविरः बहु उपयोगी आसीत्।

दशमदिवसः समाप्तः।

संस्कृत अभ्यास नई शुरुआत